

Är vår demokrati i fara?

av Bengt-Åke Wennberg

Tindra-Anette Broström har inför SD Open förmedlat ett antal länkar in i bloggvärlden. De senaste handlar om bloggosfärens betydelse för demokratin kopplat till FRA-affären. Tindra-Anette citerar följande från en blogg av Erik Starck på bloggsidan "skiften.se"

*"FRA-frågan biter sig fast i den svenska politiska **debatten** som en svåråtkomlig fästing. Om den inte klingar av fram emot hösten kan den mycket väl växa till den här 4-årsperiodens viktigaste fråga. Vem hade kunnat tro det i den förra valdebatten som handlade om jobb, jobb, jobb, Göran Perssons bufflighet och - visstja - ett **dataintrång** också.*

*Frågan har flera liv då den har så många klangbottnar. Därför är den svår för regeringen att ta livet av. Framför allt blottar den ett **kulturskifte** mellan de som i allt högre grad lever sina liv på nätet och de som på sin höjd betalar räkningar och bokar en teaterbiljett då och då.*

*Förespråkarna menar att lagen blott gör signalspaningen "**teknikneutral**". Kritikerna talar om ett **Stasi-samhälle**. Är det över huvud taget möjligt att mötas någonstans på mitten? Dragkampen mellan säkerhet och privatliv kan komma att bli lång och svettig.*

*Det har skrivits mycket **mot** FRA-lagen på denna bloggen och andra, men en sak som lyser med sin frånvaro i kritiken är konkreta förslag på **alternativ**"*

Tyvärr måste jag erkänna att min erfarenhet av och inblick i bloggosfären är så ringa att jag knappast när det gäller detta fenomen ännu har något att bidra med. Min kunskap om FRA-lagen begränsar sig också till vad vi informerats om i dagspressen. Inte heller i denna sakfråga anser jag mig kunna delta i debatten. Detta gäller för övrigt de flesta av dagens politiska frågor. Jag känner mig utmotad då dessa debatter alltid enligt min mening förs på "fel ledd".

Jag har exempelvis alltid en känsla av att jag inte får ta del av sådana resonemang och analyser som förs mellan de berörda beslutsfattarna och som också jag behöver ta ställning till. Inte nödvändigtvis så att man ljuger eller medvetet döljer något. Men diskursen känns tillrättalagd. Den utformas så att vissa av de viktiga omständigheterna förträngs medan andra förs fram och förstärks. Därmed har demokratin hotats. Jag är inte säker på att bloggosfären kan motverka just detta problem. Min syn på detta vanliga fenomen i mänsklig samverkan finns redovisad i introduktionen till SD Open 2008 – "Diskursens makt" som man finner på vår hemsida www.samarbetsdynamik.se.

Trots ovanstående betänkligheter vill jag svara Tindra-Anette. Med risk att läsaren tycker att jag inte håller mig till ämnet. Jag väljer att föra ett alternativt resonemang – en helt annan diskurs. Inte för att det är bättre eller sannare än den som Tindra-Anette refererar till utan för att den kanske kan bryta den utformning som dagens diskurs har fått. Jag tvingas därför starta med en del antaganden och förgivettaganden som skiljer sig från de som dagens diskurs bygger på. Den amerikanske lingvisten George Lakoff kallar ett sådant försök för ”reframing”. Min förhoppning är förstås att en diskurs av denna typ – om den fortsätter – kan visa på aspekter av FRA-frågan som inte ännu har kommit fram och artikulerats i massmedia.

Huvuddelen av de massmediala kommentarer och bloggar som jag läst koncentrerar sig på betydelsen av öppenhet och frihet i kommunikationen. Sådana synpunkter antyder att skriftställarna föreställer sig att det skulle finnas något – kanske ”makten” – som hindrar oss individer att säga vad vi vill. Frågan är förstås vad ”makten” då kan vara. Detta ”makten” kan symboliseras av FRA-lagen. Vad skulle då kunna motverka de negativa konsekvenserna av denna ”makt”. Många i de bloggar jag läst uttrycker åsikten att detta kan vara bloggofären.

Vad man då talar om är kommunikation i betydelsen ”utbyten med varandra”. Det är emellertid möjligt att tala om kommunikation utifrån *en helt annan utgångspunkt*. Man kan tala om kommunikation som något som kännetecknar och karaktäriserar det sociala system vi deltar i och upprätthåller. Kommunikationen är i sig själv ett system. Systemet är som alla levande system autopoietiskt – det vill säga mönstren producerar och reproducerar sig själva. Kommunikationen föder och utvecklar sig själv. Resultatet av de kommunikativa aktiviteterna skapar den struktur som gör fortsatt kommunikation möjlig.

Självklart uppstår kommunikationen ur mänsklig aktivitet. Den är ett tecken på livet självt. Två skäl gör den svårhanterlig för oss som *enskilda* individer. Den uppstår i ett samspel. Vi kan alltså inte på egen hand skapa den kommunikation vi vill ha. Den är också till stor del *omedveten* eftersom den är en följd av hur våra hjärnor formats just av den kommunikation vi erfarit sedan vi fötts. Diskurserna återskapas och följer oss över generationer.

Autopoiesis är möjlig genom att våra hjärnor är konstruerade som de är *och* genom att vi skapar och lever i en kultur där metaforer och berättelser kan lagras och förmedlas i symbolisk form. Det är hjärnans förmåga att skapa kretsar av neuroner som kan simulera ett skeende och formulera det i ett språk som gör det möjligt för oss att förstå varandra och forma en social tillvaro. Det är vår symboliska förmåga och vår teknik som gör det möjligt att producera bilder, texter och berättelser utanför oss själva som ger oss den fysiska kultur vi behöver för att våra samtal skall vara meningsfulla. Återupprepning, autopoiesis i kommunikationen, är således nödvändig för att det sociala systemet och därmed också vi som individer skall kunna överleva.

Förändringar av det kommunikativa mönstret har därför bara en begränsad koppling till frihet. Friheten är i själva verket förutsättningen för att *samma* mönster omedvetet återupprepas om och om igen som en följd av autopoiesis. Först om vi förstår hur vi gemensamt medverkar till att återskapa och ”återföda” vissa oönskade kommunikativa mönster kan vi eventuellt börja frigöra oss från dem. Vi *tvingar* då fram andra mönster än de vi spontant är beredda att

acceptera. Men detta innebär en risk. De kan leda till utveckling men de kan också leda till kaos och upplösning.

Så till den fråga Tindra-Anette tar upp. Är demokratin i fara? De flesta av oss är sannolikt överens om att samhällets – och därmed också demokratins – uppgift är att skydda oss som enskilda individer och medborgare och öka vårt handlingsutrymme. Detta är ingen lätt uppgift. Vi har historiskt erfarenhet av hur fanatism, individualitet och egenintresse riskerar att medföra att samarbetsmönstren bryter samman, blir destruktiva och kaotiska. Om detta sker är vår autopoiesis i fara.

Problemet som mänskligheten i dessa skeden måste kunna hantera för att återskapa en hållbar autopoiesis är att komma underfund med hur samordning av självständiga individer bäst låter sig göra. Vad skall vi med andra ord fordra av varandra och samhällets institutioner när det gäller att höja oss över oönskade omedvetna och okontrollerbara skeenden, skydda varandra mot varandra och ändå göra oss så fria och självständiga som möjligt. Vi har med tiden funnit en väg och en struktur för detta – vår demokrati.

Föreställningar om de demokratiska fordringarna och kraven dyker därför om och om igen upp i de kommunikativa mönster som skapas i form av metaforer och berättelser. Den ständiga upprepningen av sådana föreställningar och berättelser är en nödvändighet om vi som medborgare skall kunna bete oss "demokratiskt" och ha möjlighet att konfrontera andra som inte gör det. Det är i detta ljus jag tycker man skall se debatten om FRA-lagen.

Jag tycker inte att det är svårt att i den kommunikation som uppstått med FRA-lagen som fokus utläsa föreställningar och resonemang om mänsklig samordning och individens frihet som sträcker sig långt tillbaka i tiden. I diskussionerna återfinner vi också många av de "lösningar" som vi under århundraden kommit fram till som konstruktiva i detta avseende. Diskussionerna handlar exempelvis om vår konstitution, vårt politiska liv, grunden för våra lagar, våra rättigheter, behovet av skydd mot omvärlden och vikten av social omsorg etc.

Dessa föreställningar om hur samhället bör ordnas och vad vi har att rätta oss efter är förankrade i våra hjärnor genom att vi under lång tid övats in i och tränats att använda denna typ av berättelser, bilder, metaforer och mentala strukturer. Autopoiesis är för handen eftersom dessa grundläggande föreställningar blir omvandlade till kommunikativa mönster och nya berättelser som i sin tur aktiverar och förstärker de strukturer i hjärnan från vilka de en gång bildats.

Det intressanta med sådana metaforer och mentala strukturer är att ett enda ord eller en bild kan aktivera en hel associationsbana som gör det möjligt för oss som att skapa mening i det kommunikativa mönstret. Människan kan därför skapa mening också i det till synes meningslösa. Vi fyller i det vi tycker fattas. Uttalanden som innehåller ordet demokrati kommer därmed i vars och ens hjärna att förknippas med ett helt tankesystem och därmed också återskapas i vars och ens bidrag till kommunikationen.

De underliggande tankesystem som finns både i hjärnan och kommunikationen är *underförstådda och ofta omedvetna*. Vi använder dem utan att tänka på det. Ett allvarligt problem uppstår i våra sociala system då sådana inarbetade mönster blir föråldrade, då

därmed balansen mellan olika gruppers uppfattningar förloras och då den kommunikation som etableras blir meningslös i termer av att den inte bidrar till att vi förstår vad som händer och medverkar till att vi kan komma fram till realistiska, legitima och kloka överväganden och analyser.

I dessa lägen uppstår allvarliga motsättningar och konflikter – ofta mellan olika grupperingar inom vilka individerna var och en identifierar sig med just ”sitt” mönster. Kommunikationen kan överbrygga dessa gränser men kan också förstärka dem. Konflikterna har då inte med de enskilda individernas moral eller deras ledare att göra. De bottnar i systemens oförmåga att skapa en kommunikation som gör det möjligt att hantera den nya situation som uppstått.

Striden brukar då stå mellan de konservativa i varje grupp som utnyttjar gamla primära och känslomässigt starka bilder inom sin egen grupp för att skapa samhörighet och integrering och de progressiva som arbetar för en förändring. Då bägge anspråken ofta är illa anpassade för den nya situation som uppstått kan konflikterna komma att förvärras. Det kan till slut gå så långt att man engagerar sig i att på olika sätt eliminera den ena eller andra tankeriktningen. Alternativet är förstås att finna metaforer och berättelser, anpassade till den nya situationen, som istället förenar och integrerar.

Jag tolkar FRA-händelsen som ett tecken på att de föreställningar och de traditioner som ligger till grund för vårt demokratiska statskick har nått vägs ände. Det handlar således enligt min uppfattning vare sig om FRA-lagen eller yttrandefriheten. Vad det tycks handla om är att ett antal riksdagsledamöter inte längre accepterar den form för styrning och integrering som vi sett som naturlig i Sverige. Detta är min förklaring.

Den tradition vi bär med oss sedan upplysningstiden är att besluten bör bygga på rationella överväganden. Demokratien kräver att de formas genom samtal och överläggningar mellan personer från olika grupper och med ”experter”. En del hävdar således att det skulle vara möjligt att genom sådana processer finna en realistisk, sakligt korrekt och väl fungerande lösning som alla medborgare i Sverige kan acceptera.

Andra är tveksamma på denna punkt – inte minst vår politiska ledning. När jag läser redogörelserna om hanterandet av FRA-frågan finner jag två förenklade principer för *hur man då skall kunna komma fram till ett avgörande*. Den ena principen är att riksdagsmannen skall underordna sig en kollektiv uppfattning oberoende av vad riksdagsmannen själv anser. Det är den ideologi som präglar kollektivet som således skall omsättas i riksdagsarbetet.

Riksdagsmannens personliga förståelse av situationen, överväganden och moraliska uppfattning om den enskilda frågan kan i detta fall bara komma till uttryck om den omfattas av kollektivet och existerande ”experter”. I den enskilda frågan övermannar majoriteten alltid minoriteten. ”Folket” inkluderas inte alls i dessa överväganden. Den diskurs som ”folket” får del av är den ensade och anpassade uppfattning som man arbetat sig fram till i slutna rum. Folket måste visa förtroende för den ordning som upprättats av det tongivande partiet och genom vilket man kommer fram till beslut. Om detta förtroende förloras blir man inte återvald.

Den andra principen bygger på att man som enskild riksdagsman förväntas underordna sig en stark ledargestalt – i detta fall Reinfeldt. Det är därvid ledarens personliga uppfattning och slutliga bedömningar som skall gälla. Folkets röst ingår i beslutet genom att man har förtroende för ledaren. Det är således enligt denna mentala struktur (metafor) ledaren – och inte kollektivets ordning – som håller ihop det sociala systemet.

Genom att ledaren symboliserar folkets förtroende är det inte möjligt för någon enskild riksdagsman att ifrågasätta ledaren utan att man riskerar att dennes förtroende hos folket minskas och att man förlorar makten i nästa val. Inom ramen för denna auktoritära metafori kommer antingen de enskilda ledamöter som opponerar sig mot ledarens uppfattning att anklagas för att vara ”dåliga” riksdagsmän eller också kommer ledaren att anklagas för att vara en ”dålig ledare”.

Demokrati definieras i bägge fallen som att enskilda riksdagsmän – och därmed också folket – bör underordna sig och acceptera ett överordnat beslut som uppfattas lämpligt och korrekt antingen genom att det garanteras av ett ”parti” eller av en ledare. Processen fram till detta beslut lämnar mycket övrigt att önska om man vill följa traditionen från upplysningstiden. Frågan om FRA är så komplex och mångfasetterad att ingen av ovanstående strategier kan leda fram till att vi uppfyller upplysningstidens förväntningar på en ”äkta” demokrati där frågan är rationellt analyserad och folkets röst blir hörd.

Upplysningstidens resonemang om demokrati byggde på en världsbild som vi sedan länge har övergett. Värderingsundersökningar visar att regelstyrning och auktoritetstro numera inte är lika legitima och accepterade utgångspunkter som förr för att forma det välfärdssamhälle vi strävar efter. Vi måste därför i dag på ett helt annat sätt än tidigare lita till den enskilda människans klokhets och inbyggda sociala förmåga och dennes möjligheter att knyta an till och skapa en konstruktiv kommunikation.

Dessa nya insikter om världens komplexitet leder till en helt ny moral när det gäller hur samordning kan och bör ske. Dagens demokrati handlar därför enligt min uppfattning om att främja och skydda individers möjligheter och förmåga att agera som *professionella aktörer*. Men detta innebär också ett ömsesidigt krav på varandra. Man måste kunna ställas till svars för att man inte agerar som en professionell aktör – också detta är samhällets uppgift.

Innebörden av denna moral är exempelvis att det är olämpligt att någon tvingas inordna sig under beslut vars konsekvenser denne oroar sig för eller på grund av yttre press tvingas delta i något som denne upplever kränkande och skadligt för den egna självkänslan. Det är istället önskvärt att vars och ens värderingar, åsikter och uppfattningar tas på allvar, utforskas och klargörs. För att möjliggöra en konstruktiv samverkan är det dessutom viktigt att vars och ens integritet och känsla av egenvärde skyddas mot övergrepp. Som medborgare måste man också fritt kunna förmedla och få gehör för sina insikter om den sociala situationen för att vi skall kunna åstadkomma en kommunikation som leder till ett så bra samhälle som möjligt.

Samtidigt måste samhället ha tillgång till möjligheter att konfrontera dem som sviker förtroendet. Detta kräver en individuell handläggning och en förståelse för hur den enskildes identitet, integritet och egenvärde – trots dennes misstag och oförståelse – skall kunna

garanteras. Detta är verkligen inte lätt. Denna demokratiska ambition kan inte uppfyllas med standardiserade och idealiserade politiska programförklaringar och deklARATIONER.

Ingen har det slutliga receptet för hur detta kan ske. För att kunna förverkligas kommer denna nya demokrati – precis som alla tidigare – att kräva många försök, misslyckanden och seriösa överläggningar och diskussioner. Först därefter kan vi tro oss om att närma oss detta moraliska ideal. När vi väljer riksdagsmän måste dessa därför bevaka *andra* frågor och ta upp *andra* debatter utöver de som i dag nästan helt och hållet präglar riksdagsarbetet.

Dagens diskurs har således enligt min mening fått fel fokus genom att fastna i frågan om avlyssning och i referenser till ett föråldrat demokratibegrepp. Kommunikationen kring FRA-frågan blivit diskriminerande, tystande och kränkande. Visa riksdagsmän har tvingats rösta mot sin personliga uppfattning. Andra anser att de underförstådda reglerna för demokratisk utredning och beslutsfattande inte har följts.

De revolterande riksdagsmännen har därför inte främst protesterat mot lagen. De har förstått att vår demokrati är i fara. Det hedrar de protesterande riksdagsmännen och bloggarna att de fört upp detta i ljuset. Jag tvivlar emellertid på att någon politiker genom denna händelse drabbas av eftertankens kranka blekhet och tar itu med hoten mot vår demokrati. Man ser det som hänt nog som ett undantag. Man skyler över och tröstar sig med de två strategierna – den auktoritära och den kollektivistiska – nog fungerar i alla fall. Men tänk om så inte är fallet på lång sikt!

Jag har i denna text refererat till en mängd klarläggande forskning kring hjärnans funktionssätt och kopplingen till psykiska och sociala system. Huvuddelen av de fakta som stödjer resonemangen finns redovisade i George Lakoffs bok "The Political Mind – Why you can't understand 21st-Century American Politics with an 18th-Century Brain". Jag delar inte alltid Lakoffs analyser men accepterar hans faktaunderlag. Jag lutar mig också mycket på de chilenska forskarna Humberto Maturanas och Francisko Varelas definition av autopoiesis och den tyske sociologen Niklas Luhmanns beskrivningar av sociala system. Samtliga författare och deras texter kan återfinnas genom sökningar på Wikipedia.